

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИДА
СМЕТАЛАР ТУЗИШ УСЛУБИЁТИ****Ҳамраева Мадина Нуриддиновна***Тошкент молия институти магистранти*

Аннотация. Ўзбекистон Республикаси Бюджет тизимида амалга оширилаётган кенг миқёсдаги ислохотлар аваламбор бюджет ташкилотларнинг фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган. Бунда бюджет ташкилотлари харажатлар сметалари ва итат жадвалларини тузиш, тасдиқлаш ва уларни рўйхатдан ўтказиш ва смета ижроси борасида яқуний ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этиш масалалари бир-бири билан боғлиқ, тизимли жараён бўлиб, уларни мунтазам такомиллаштириб бориш долзарб масалалардан биридир. Мақолада муаллиф томонидан бюджет ташкилотларида смета дўлар тузиш услубиёти ҳақида фикр мулоҳазалар юритган.

Калит сўзлар: смета, бюджет, низом, харажат, маблағ, молия, ташкилот, якка, жамланма, марказлашган.

Мамлакатимизда мустақилликнинг илк кунларидан бюджет ташкилотларини молиялаштириш механизмини ислох қилишга, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга давлат сиёсати даражасида алоҳида эътибор қаратилиб, қатор чоратadbирлар амалга оширилди.

Давлат томонидан маблағ билан таъминланадиган қатор ижтимоий соҳалар: таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, ижтимоий таъминот, давлат бошқаруви органлари муассаса ва ташкилотлари бюджет ташкилоти мақомида фаолият юритади. Давлат бюджетининг катта миқдори ҳам айнан шу соҳаларни молиялаштиришга йўналтирилмоқда.

Бюджет ташкилотлари харажатларини режалаштириш ва бюджетдан молиялаштириш харажатлар сметаси асосида амалга оширилади. Харажатлар сметасини тузиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлаш, рўйхатдан ўтказиш, молиялаштириш учун қабул қилиш тартиблари Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорлари, Молия вазирлигининг буйруқлари ва тегишли тармоқ вазирликларининг меъёрий ҳужжатлари билан белгилаб қўйилган. Лекин охириги йилларда давлат молиясини ислох қилиш лойиҳасини амалга ошириш доирасида сўнгги натижага йўналтирилган бюджетлаштириш тамойилларининг жорий қилиниши, ўрта муддатли бюджет истиқболларини белгилаш сиёсатининг илгари сурилиши, давлат бюджетининг газна ижроси механизмларининг жорий этилиши, бюджет маблағлари ҳисобидан давлат харидларини ташкил этиш тартибларининг белгиланиши ва бюджет сиёсатидаги бошқа ўзгаришларнинг амалга оширилиши бюджет ташкилотлари харажатларини аниқ режалаштириш механизмларини такомиллаштиришни талаб этмоқда. Республикамизда харажатлар сметасидан самарали фойдаланиш борасидаги асосий

камчиликлар бюджет тизимининг кенглиги, харажатлар сметасини тузишнинг ва газначилик тизимининг шаффоф эмаслигида намоён бўлмоқда. Айрим ҳолларда харажатлар сметасини шакллантириш тамойилларининг бузилиши, харажатларнинг рағбатлантириш вазифасини тўлақонли бажармаётганлиги ҳолатлари кузатилмоқда. Натижада бюджет ташкилотларининг молиявий танг ҳолатларга тушишига ҳам олиб келмоқда.

Бюджетдан молиялаштириш дейилганда режада кўзда тутилган тадбирларни амалга ошириш учун субъектларга бюджетдан маблағларни тақдим этиш тизими тушунилади. У пул маблағларини тақдим этишнинг ўзига хос бўлган шакл ва методлари билан характерланади ҳамда маълум бир принципларга таянади.

Ўзбекистон Республикасида бюджетни режалаштириш усулининг бош омили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги “Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 414-сонли қарори билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Мазкур ҳужжатга кўра, бюджет ташкилотлари молиялаштирилиши смета харажатлари асосида тўрт гуруҳ (иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар, иш ҳақиға кўшимчалар, капитал қўйилмалар ва бошқа харажатлар)га ажратилган ҳолда амалга оширилиши белгиланган. Ушбу методнинг 2000 йил 1 январдан бошлаб амалга киритилиши ҳар қандай бюджет харажат йўналишлари қатъий белгиланишини ўзида акс эттиради.

2013 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодексининг қабул қилиниши натижасида юқоридаги низом ўрниға янги меъёрий ҳужжат – Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2014 йил 14 ноябрдаги 74-сон буйруғи билан тасдиқланиб, Адлия вазирлигида 2014 йил 15 декабрда 2634-рақам билан рўйхатдан ўтказилган “Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини тузиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом” кучға кирди. Ушбу Низомға мувофиқ, бюджет ташкилотларида сметаларнинг қуйидаги турларда амалда қўлланилади:

- якка (индивидуал) сметалар;
- жамланма сметалар;
- бюджетдан ташқари маблағлар бўйича сметалар;
- марказлашган тадбирлар учун сметалар.

Якка сметалар юридик шахс мақомиға еға бўлган алоҳида олинган муассаса бўйича тузилади. Масалан, муайян ҳудудда (туман ёки шаҳарда) жойлашган юридик шахс мақомида фаолият қилувчи давлат умумтаълим муассасалари, мактабгача таълим муассасалари, касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлар мустақил равишда бюджетдан тўланиши кўзда тутилган ўз харажатларини якка смета асосида режалаштиради.

Жамланма сметалар юридик шахс мақомиға эға бўлмаган ва тегишли давлат бошқарув органлари ҳузуридаги марказлаштирилган бухгалтериялар ва тегишли

хокимиятларнинг бухгалтериялари томонидан хизмат кўрсатилаётган ташкилотлар бўйича тузилади (масалан, туман маданият бўлимига қарашли марказий кутубхоналар тизими бўйича). Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодексида келтирилишича, “жамланма харажатлар сметаси - бюджет маблағларини тақсимловчи томонидан унинг тасарруфидаги бюджет ташкилотларининг ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметалари асосида тузиладиган харажатлар сметаси” ҳисобланади.

Бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета (даромад ва харажатлар сметаси) - ташкилотлар томонидан жорий молия йили учун тузиладиган ва тасдиқланадиган ҳужжат бўлиб, унда ташкил бўлиш манбалари ва ушбу маблағларнинг қонунчиликка мувофиқ фойдаланиш йўналишлари кўрсатилган ҳолда бюджетдан ташқари даромадлар тушумларининг прогноз ҳажмлари акс эттирилади. Масалан, олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида талабаларни ўқитишнинг тўлов-контракт шаклидан тушган маблағлар ва уларни ишлатиш йўналишлари бюджет қонунчилиги (хусусан, 2634-сонли Низом) билан белгиланган тартибда бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета асосида режалаштирилади.

Марказлашган тадбирлар учун сметалар - вазирликлар, идоралар ва хоқимиятлар бошқармалари ва бўлимлари томонидан марказлаштирилган ҳолда амалга ошириладиган харажатлар бўйича тузилади ва ҳар бир марказлашган тадбир учун алоҳида ишлаб чиқилади. Масалан, бошланғич синф ўқувчиларини қишки кийим-бош билан таъминлаш, биринчи синф ўқувчиларига ўқув қуроллари ва анжомлари комплекти тақдим қилиш билан боғлиқ тадбирлар учун тегишли вазирлик даражасида марказлашган тадбирлар учун сметалар ишлаб чиқилади.

Харажатлар сметаси ва бюджетдан ташқари маблағлар бўйича смета бир йиллик муддатга - 1 январдан 31 декабргача бўлган даврга тузилади (мавсумий тадбирлар учун ёки жорий молия йилида ишга тушириладиган ташкилотлар бўйича эса уларнинг мазкур йилдаги фаолият кўрсатиш ойларига тузилади ва амал қилади).

Вақтинчалик харажатлар сметаси - бюджет ташкилотининг (ёки бюджет маблағлари олувчининг) харажатлар сметаси тасдиқлангунига ва рўйхатдан ўтказилгунига қадар амал қиладиган ҳужжат бўлиб, унда қонун ҳужжатларидаги ўзгартиришлар ҳисобга олинган ҳолда унинг учун назарда тутилган бюджетдан ажратиладиган маблағлар ҳар ой учун акс эттирилади. Вақтинчалик харажатлар сметаси ойлар кесимида биринчи чорақдан ошмаган давр учун тузилади, кўриб чиқилади ва тасдиқланади. Бунда ҳар ойлик харажатлар ўтган молия йилининг охириги чорагида бюджет ташкилоти томонидан сарфланган бюджет маблағларининг учдан бир қисмидан ошиб кетмаслиги шарт.

“Келгуси молия йилининг биринчи чораги учун бюджет ташкилотларининг ва бюджет маблағлари олувчиларнинг вақтинчалик харажатлар сметалари жорий молия йилининг 25 декабригача тузилади, тасдиқланади ва рўйхатдан ўтказилади”⁹⁴.

⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодекси: 104-модда. // <https://lex.uz/docs/2304138>

Вақтинчалик харажатлар сметаси асосий смета тасдиқлангунга қадар амалда бўлади, бунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган харажатлар сметасидаги биринчи чорак учун кўзда тутилган харажатлар суммаси ташкилотларнинг вақтинчалик харажатлар сметасида режалаштирилган харажатлар суммасидан кам бўлиши мумкин эмас.

Штатлар жадвали эса доимий ишчиларнинг лавозимлари номларининг рўйхати бўлиб, унда бир номдаги лавозимлар ва лавозим бўйича маошларнинг ҳажми қайд этилади, у мулк эгаси, раҳбар ёки юқори орган томонидан тасдиқланади. Штат жадвали корхона, ташкилот ва муассасаларнинг таркибий бўлинмалари штатларини тегишли тоифадаги ишчилар билан тўлдириб олиш ҳуқуқини беради.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетига турувчи ташкилотларнинг бюджетдан ажратилган маблағлар бўйича харажатлар сметасини ва бюджетдан ташқари маблағлар бўйича даромадлар ва харажатлар сметаларини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш, шунингдек штатлар жадвалини тузиш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби билан белгиланган⁹⁵.

Бюджет ташкилоти ва бюджет маблағлари олувчиларнинг Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетига ҳисобидан харажатлари бюджетдан ажратиладиган маблағлар доирасида ва уларнинг харажатлар сметаларида кўрсатилган мақсадларда амалга оширилади.

Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлари бюджет тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда вақтинчалик харажатлар сметаси асосида амалга оширилади.

Харажатлар сметаларини, даромадлар ва харажатлар сметаларини тузишда меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорлари ва шартлари, товарлар (ишлар, хизматлар) учун нарх ва тарифлар барча ташкилотлар (мавсумий ёки молия йили мобайнида янгидан тузилаётган ташкилотлардан ташқари) бўйича - мазкур сметалар тузилаётган молия йилининг 1 январидан амалда бўлган шартларда; мавсумий ёки молия йили мобайнида янгидан тузилаётган ташкилотлар бўйича - мазкур ташкилот фаолият кўрсатиши бошланган ойнанинг биринчи санаси ҳолатига кўра ҳисобга олинади.

Бюджет тизими бюджетлари ижроси жараёнида юзага келадиган барча қўшимча харажатларга бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаларига бюджет тўғрисидаги қонун ҳужжатларида ва “Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини тузиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ”да белгиланган тартибда тегишли ўзгартиришлар киритилади.

Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаси, даромадлар ва харажатлар сметаси, вақтинчалик харажатлар сметалари,

⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2014 йил 14 ноябрдаги 74-сон буйруғи билан тасдиқланган “Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини тузиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ”

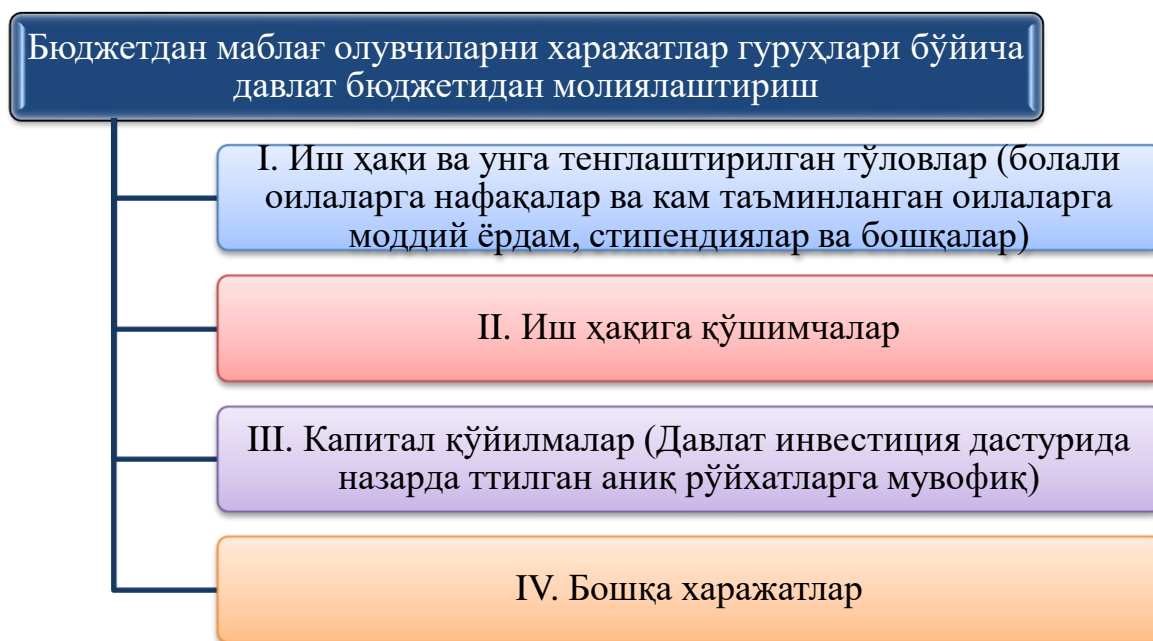
бюджет маблағларини тақсимловчиларнинг жамланма харажатлар сметаси минг сўмда тузилади.

Бюджет ташкилотларининг штат жадваллари ва бюджет маблағларини тақсимловчиларининг жамланма штат жадваллари сўмда тузилади. Харажатлар сметаси бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчилари томонидан белгиланган шаклда тузилади.

Молия органлари ва бюджет маблағларини тақсимловчилар бюджет ташкилотлари ҳамда бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаларига доир ҳисоб-китобларни талаб қилишга ҳақлидир.

Сметалар Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети даромадлари ва харажатларининг амалдаги таснифномасига мувофиқ харажатларнинг тўлиқ ёйилмаси илова қилинган ҳолда харажатларнинг тўрт гуруҳи бўйича тузилади ва ҳисобот бериш мақсадида фойдаланилади.

Бюджетдан маблағ олувчи ташкилотларининг тасдиқланган харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини, шунингдек амалдаги смета ва штатлар жадвалига киритиладиган молия органларида рўйхатдан ўтказилгандан сўнг амалга киритилади.

Бюджетдан маблағ олувчи ташкилотлар сметаларидаги харажатларнинг таркиби⁹⁶

Бюджет ташкилотларининг тасдиқланган харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини, шунингдек, амалдаги смета ва штатлар жадвалига киритиладиган ўзгартиришлар албатта Молия вазирлигининг Ҳазначилиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари билан келишилади.

Харажатларнинг I ва II гуруҳларига киритилган бюджет ташкилотлари харажатлари биринчи навбатда молиялаштирилади (тўланади). Бунда II

⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2014 йил 14 ноябрдаги 74-сон буйруғи билан тасдиқланган “Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини тузиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ асосида тайёрланди.

харажатларнинг гуруҳига тегишли маблағ ўтказмасдан I гуруҳ харажатларини амалга ошириш тақиқланади.

Ягона ғазна ҳисоб рақамида, шунингдек ҳудудий ғазначилик ҳисоб рақамида биринчи ва иккинчи гуруҳлар бўйича тўланмаган харажатлар суммасидан ортик маблағлар мавжуд бўлганда ортикча сумма миқдорида учинчи ва то'ртинчи гуруҳлар бўйича харажат қилишга рухсат этилади.

Капитал қўйилмаларга ажратмалар (III гуруҳ харажатлари) жорий бюджет йили учун тасдиқланган Республика инвестиция дастурига мувофиқ қурилишларнинг аниқ рўйхатларига мувофиқ ажратилади.

Ғазначилик томонидан хизмат кўрсатиладиган буюртмачилар объектлари қурилишига давлат бюджетда назарда тутилган харажатлар Ғазначилик ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан Ўзбекистон Республикасининг жорий йилга тасдиқланган Инвестиция дастурига ҳамда қурилишларнинг аниқ рўйхатига мувофиқ, буюртмачиларнинг Молия вазирлигининг Ғазначилигида ва унинг ҳудудий бўлинмаларида рўйхатдан ўтказилган шартномаларга асосан тўланади.

Харажатларнинг I ва II гуруҳларини республика ва маҳаллий бюджетлардан харажатларини молиялаштириш (тўлаш) сметаларга ва бюджет харажатлари рўйхатларига, уларга киритилган ўзгартиришларни ҳисобга олган ҳолда, шунингдек олдинги ҳисобот даври учун белгиланган баҳолаш кўрсаткичларининг бажарилишига мувофиқ ҳар ойда амалга оширилади.

Капитал қўйилмаларни ва бошқа харажатларни молиялаштириш (тўлаш) бюджетга маблағлар тушишига қараб ҳар ойда амалга оширилади.

Ғазна ижросига ўтмаган бюджет ташкилотлари харажатларини:

- республика бюджетидан маблағ билан таъминлаш (тўлаш) - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигида белгиланган шаклдаги мақсадли сертификат (унда бюджет таснифномаси параграфлари ва харажатлар гуруҳларини кўрсатган ҳолда) ва харажатларнинг ҳар бир гуруҳи бўйича бир сатрда маблағ ўтказиш учун тўлов қоғози билан расмийлаштирилади;

- маҳаллий бюджетлардан маблағ билан таъминлаш (тўлаш) - тегишли молия органларида белгиланган шаклдаги тайинлаш сертификати ва харажатларнинг ҳар бир гуруҳи бўйича бир сатрда маблағ ўтказиш учун тўлов қоғози билан расмийлаштирилади.

Ғазна ижросига ўтган бюджет маблағи олувчилар бўйича харажатларни тўлаш:

- республика бюджетидан - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг Ғазначилиги ва унинг тегишли ҳудудий бўлинмалари томонидан рўйхатдан ўтказилган шартномалар ёки бюджет маблағларини юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳисоб рақамларига ўтказиш мажбуриятини юклайдиган бошқа ҳужжатлар асосида амалга оширилади;

- Қорақалпоғистон Республикаси ва маҳаллий бюджетлардан – Иқтисодиёт ва молия вазирлиги Ғазначилигининг тегишли ҳудудий бўлинмалари томонидан рўйхатдан ўтказилган шартномалар ёки бюджет маблағларини юридик ва жисмоний

шахсларнинг ҳисоб рақамларига ўтказиш мажбуриятини юклайдиган бошқа ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Харажатларнинг у ёки бу гуруҳида пайдо бўлган кредиторлик қарзлар жорий молия йилига белгиланган лимитлар доирасида уларнинг пайдо бўлиши навбатига кўра ҳар қайси гуруҳ бўйича тўланади.

Ҳисобот чорагининг охириги иш куни охирида бюджет ташкилотларининг ҳисоб рақамларида қолган тежаб қолинган бюджет маблағлари (капитал қўйилмаларни маблағ билан таъминлаш учун назарда тутилган маблағлар бундан мустасно) олиб қўйилмайди, Бюджет ташкилотини ривожлантириш жамғармасига ўтказилади.

Ғазна ижросига ўтган бюджет ташкилотлари бўйича ҳисобот чорагининг охириги иш куни охирида бюджет ташкилотларининг Иқтисодиёт ва молия вазирлиги Ғазначилигида ва унинг ҳудудий бўлинмаларида очилган ҳисоб рақамларида қолган тежаб қолинган маблағлар (капитал қўйилмалар бўйича харажатларни тўлаш учун назарда тутилган маблағлар бундан мустасно) олиб қўйилмайди, Бюджет ташкилотини ривожлантириш жамғармасига ўтказилади.

Бюджет маблағлари ҳисобот чорагида тежаб қолинса, ташкилотларни келгуси чоракда маблағ билан таъминлаш ҳажми камайтирилмайди.

Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2014 йил 14 ноябрдаги “Бюджет ташкилотлари ва бюджет маблағлари олувчиларнинг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини тузиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 74-сонли (рўйхат рақами 2634) буйруғи асосида бюджетни сметали режалаштиришнинг тартиб таомиллари белгилаб берилган. Ушбу ҳужжатда бюджетни сметали режалаштиришда қуйидаги элементларга асосланилиши кўрсатиб ўтилган:

- харажатлар сметаларига доир ҳисоб-китоблар;
- бюджетдан ажратиладиган маблағлар ҳажми доирасида тузилади;
- сметаларни тузиш тартиби ва муддатлари тўғрисида кўрсатмалар ҳар йили янгиланади;

- иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш дастурлари кўрсаткичларига ва тежамкорликнинг қатъий режимини ҳисобга олинади.

Юқорида келтирилган элементлардан кўриниб турибдики, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини таъминлаш ва унинг мавжуд ҳажмидан ортиқ харажатларни амалга оширмасликни назарда тутати. Бу эса, асосий урғу харажатларни режалаштиришда бюджет ташкилотининг фаолият натижаларига эмас, балки харажатлар моддаси бўйича мақсадли фойдаланишга берилаётганлигини ифода этади.

Хулоса қилиб айтганда, сметали молиялаштириш фаолият натижаларига эмас, маблағлар сарф этилишига эътиборни қаратиши маълум бўлмоқда. Демак, сметали молиялаштириш сифат кўрсаткичларидан кўра, миқдор кўрсаткичларини кўпроқ акс эттирар экан.